

Zorica Milošević¹, Snežana Medić², Katarina Popović³
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Vrednosne razlike kao izazov u intergeneracijskom i interkulturnom učenju⁴

Apstrakt: Svrha prezentovane studije bila je da se istraže razlike u vrednovanju ključnih životnih fenomena među pripadnicima različitih generacija i različitih kultura koji su bili učesnici zajedničkog, međunarodnog obrazovnog programa “Aktivno starenje i međugeneracijsko učenje - kafe pričaonica” - razmena priča, asocijacija i sećanja u vezi sa važnim ličnostima, ličnim i društvenim događajima na Dunavu. Pretpostavke o razlikama u vrednovanju ključnih životnih fenomena među različitim generacijama i različitim kulturama, kao ulaznih pozicija za ovaj dijalog, učinile su da ovaj proces bude organizovan sa ciljem razvoja interkulturno-generacijske osetljivosti : kroz razmenu u kojoj učesnici uče zajedno, jedni sa drugima, jedni o drugima, razmenjuju svoja znanja, osećanja, sećanja, uverenja, stavove i vrednosti o svetu, ljudima i događajima. Istraživanje koje je sprovedeno na grupi mladih i starijih učesnika iz Nemačke i Srbije imalo je za cilj da utvrdi osnovanost pretpostavki o razlikama na kojima se i iz kojih se uči. Istraživanje je pokazalo da su razlike u vrednovanju ključnih životnih fenomena, kako među generacijama tako i među kulturama, podjednako izazovni i relevantni resursi i izvori za učenje za sve učesnike programa.

Ključne reči: interkulturno obrazovanje, intergeneracijsko obrazovanje, kulturne i generacijske razlike, stari.

¹ Mr Zorica Milošević je asistent na Odeljenju za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, doktorand na Grupi za andragogiju.

² Dr Snežana Medić je redovni profesor na Odeljenju za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.

³ Dr Katarina Popović je docent na Odeljenju za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, potpredsednik EAFA.

⁴ Rad je nastao u okviru projekta Instituta za pedagogiju i andragogiju (Filozofski fakultet, Beograd) „Modeli procenijavanja i strategije unapređivanja kvaliteta obrazovanja“ (br. 179060), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Uvod

U oblasti obrazovanja, interkulturalno i intergeneracijsko učenje prepoznaje se kao značajan instrument za jačanje socijalne kohezije i podršku integracionim društvenim procesima. Društveni, nacionalni, verski, etnički sukobi i netrpeljivost, kulturni konflikti, demografske promene i sve dublji jaz među generacijama, ekonomska kriza i nezaposlenost doveli su do narastanja socijalnih tenzija na globalnom nivou, koje zahtevaju društveno angažovanje kako na otklanjanju uzroka koji ih izazivaju tako i na saniranju posledica koje su prouzrokovale. Stoga, ove dve oblasti obrazovanja posebno su aktuelne i značajne u potencijalno konfliktnim ili postkonfliktnim zajednicama i u vremenu u kome je nivo tenzija rizično visok. Sa druge strane, interkulturalno i intergeneracijsko obrazovanje prepoznaje se kao snažan društveni instrument za unapređenje sporazumevanja među ljudima i približavanje različitih socijalno-kulturnih entiteta radi stvaranja sinergije za ostvarivanje određenih posebnih zajedničkih ciljeva i interesa. Kako to vidi Kober (2012), interkulturalnost je ušla u problematiku obrazovanja i kao potreba ljudi različitog kulturnog porekla da budu pripremljeni i trenirani za izbegavanje interkulturalnih konflikata i miroljubivu saradnju. Mobilnost ljudi, kao nova evropska vrednost, tretira interkulturalnost kao resurs napretka ljudi, društava i civilizacije u celini.

Obrazovni program o kome je reč u ovoj studiji pripada onoj grupi programa kojima se promoviše i podržava novi oblik zajedništva među različitim generacijama i kulturama naroda dunavskog regiona, sa naglaskom na aktivnom starenju kao snazi društvenih i kulturnih integracija. Realizovan je u Beogradu kao međunarodni obrazovni program „Aktivno starenje i međugeneracijsko učenje – kafe pričaonica” – razmena priča, asocijacija i sećanja u vezi sa važnim ličnostima, ličnim i društvenim događajima na Dunavu. Učesnike ovog programa činili su stari iz Nemačke i Srbije i pedeset mladih studenata andragogije Filozofskog fakulteta u Beogradu koji pohađaju kurs iz oblasti obrazovanja i aktivnog starenja. Svi učesnici programa kombinovali su se u različitim aktivnostima zajedničkog učenja kako bi dosegli zajedničko razumevanje potreba za buduće zajedničke aktivnosti u generacijskoj i kulturnoj saradnji naroda u dunavskom regionu. Program je nastao kao deo projekata u vezi sa Dunavskom strategijom⁵.

⁵ Dunavska strategija omeđava i promoviše „nov evropski prostor” u kome veze između zemalja ne mogu biti zasnovane samo na ekonomskim interesima. Povezivanje ljudi i različite forme novog zajedništva duž dunavskog regiona otvaraju nove mogućnosti za saradnju među ljudima koje je ova reka vekovima spajala, ali i razdvajala. Kulturno-obrazovna saradnja među generacijama duž dunavskog regiona, posebno angažovanjem starijih generacija, prepoznata je od strane nemačkog Centra za opštenaučno kontinuirano obrazovanje Univerziteta u Ulmu kao značajno i moćno sredstvo podrške u prevazilaženju jaza koji postoji između različitih kultura i generacija koje žive u dunavskom regionu. Među brojnim projektima o međukulturnom i međugeneracijskom učenju u podunavskim zemljama koje je realizovao ovaj centar (<http://www.uni-ulm.de/?zawiw>) bio je i projekat u okviru koga je realizovan obrazovni program čiji su učesnici bili naši ispitanici – Grundtvig Learning Partnership „Danube Stories”, 2011–2013 (Grundtvig učeće partnerstvo „Dunavske priče”, 2011–2013).

Program koji je bio predmet ove studije karakteriše multikulturno, interkulturno i intergeneracijsko obrazovanje.

Multikulturno obrazovanje je koncept, pristup i princip društvene funkcije obrazovanja, u kome se prepoznaje i naglašava vrednost i važnost učenja i obrazovanja o kulturnim različitostima kao osnova za razumevanje i prihvatanje jednakosti među ljudima. Koncept multikulturnog obrazovanja podjednako je relevantan kako za odnose dominantnih i manjinskih kultura unutar jedne zajednice tako i za odnose različitih kulturnih zajednica. Najčešće se ovaj koncept sagledava u funkciji redukcije predrasuda i diskriminacije prema pripadnicima različitih etničkih i kulturnih grupa (npr. Ladson-Billings & Gillborn, 2004), ili „prihvatanje drugih kultura ili bar tolerancija na njih” (Gošović, Mrše, Jerotijević, Petrović, Tomić, 2009, str. 10). Naš program računa na treću dimenziju, afirmativnu snagu koncepta multikulturnog obrazovanja, a koja je sadržana u činjenici da sadejstvo/sinergija različitih kultura može da proizvede nove vrednosti i udruži ljude različitih kultura da na nov način učestvuju u globalnom, nacionalnom i lokalnom društvenom i kulturnom životu.

Sredstva za ostvarenje koncepta multikulturnog obrazovanja su raznovrsna, počev od različitih pristupa multikulturno koncipiranim kurikulumima (npr. Banks, 1999, navodi četiri: parcijalno uključivanje doprinosa drugih; dodavanje novih tema na postojeću strukturu; promena strukture radi sagledavanja stvari iz različitih kulturnih perspektiva; transformacija kombinovana sa aktivnošću), preko jezika na kome se uči, metoda, udžbenika i materijala za rad, nove uloge nastavnika i trenera (Neuner, 1998, prema: FLAM; Kober, 2012) do interkulturnog obrazovanja. Multikulturno obrazovanje, kao koncept i princip, ne definiše vrstu odnosa i način veze koja se uspostavlja među kulturama i može biti operacionalizovan na različite načine. **Interkulturno obrazovanje** je jedan od mogućih načina operacionalizacije (ostvarivanja) multikulturnog obrazovanja koji obuhvata dinamičku dimenziju obrazovanja i podrazumeva da se proces učenja o drugima dešava neposredno sa tim drugima, u njihovom neposrednom odnosu i interakciji u koju stupaju. Uspostavljanje odnosa između kultura dešava se u interkulturnoj situaciji. Interkulturna situacija je kontekst u kome se sreću individue i grupe različitog kulturnog porekla i stupaju u interakciju (FLAM, 2010). U suštini, nisu kulture u interakciji, već osobe i grupe koje pripadaju različitim kulturama. Prioriteti nisu na kognitivnim procesima, već na interpersonalnim relacijama, kapacitetima za posmatranje, svesnosti o onome što predstavlja kulturu, uključujući i sopstvenu. U slučaju našeg programa, reč je o interkulturnoj interakciji pripadnika dve kulture, srpske i nemačke. Osobenost ovog interkulturnog programa je da se pre svega fokusira na stare osobe iz dve kulture i koristi njihove

potencijale i resurse za proces učenja i obrazovanja, ali u interkulturalnu situaciju dodatno uvodi i intergeneracijske potencijale.

Ako govorimo o **intergeneracijskoj dimenziji** našeg programa, on pripada novoj paradigmi intergeneracijskog učenja, koja je prisutna u savremenom društvu, a koju Njuman i Hatten-Jeo (Newman & Hatten-Yeo, 2008) nazivaju „vanporodični” model intergeneracijskog učenja. Zapravo, ovaj model je izrastao iz najstarije paradigme učenja, učenja kao razmene unutar porodice, između najstarijih i najmlađih, kao sistema transfera znanja, veština, kompetencija, normi i vrednosti, kroz koju se mladima obezbeđuje veza sa prošlošću. Vanporodični intergeneracijski programi su zapravo društvena kompenzacija za ovo učenje, koje je nestalo promenom porodične strukture, tj. zajedničkog porodičnog života mladih i starije generacije. Vanporodični programi intergeneracijskog učenja kompenzuju limitirane kontakte mladih sa starijim članovima svoje porodice koji su istorijski bili podrška njihovom rastu i učenju, upoznavanju vrednosti i obezbeđivali mudrost, veštine, безусловnu ljubav i razumevanje. Sa druge strane, smatraju Njuman i Hatten-Jeo (Newman & Hatten-Yeo, 2008), stari su zbog limitiranih kontakata sa mladima iz svojih porodica takođe uskraćeni za savremene društvene uvide, vitalnost, безусловnu ljubav, podršku i veštine za nove tehnologije. Tako su obe grupe izgubile međuzavisnu podršku koju su obezbeđivale porodice, a koje intergeneracijski programi pokušavaju da nadomeste.

Kada su se pojavili sedamdesetih godina, intergeneracijski programi bili su socijalno planiran model namenjen za popunu nastalog „geografskog jaza” spajanjem mladih i starih u javnom formalnom okruženju, a radi promocije intergeneracijske razmene i intergeneracijskog učenja. Osnovni izazov ove paradigme, kako smatraju Njuman i Hatten-Jeo (Newman & Hatten-Yeo, 2008), bio je kako da se kreira veza za nebiološki povezane stare i mlade koja će imati odlike ove porodične veze i koja može da promoviše socijalni rast, učenje i emocionalnu stabilnost.

Međutim, dalji razvoj ovog modela učenja reflektovao je različite socijalne, kulturne i obrazovne vrednosti zajednica koje su ih kreirale, u kojima su ove vrednosti plasirane, a stariji su kroz obrazovne programe ove vrednosti reafirmisali. Definicija intergeneracijskog učenja u kojoj su reflektovane navedene promene je da su: „Međugeneracijski programi društvene tehnike koje stvaraju svrsishodnu i stalnu razmenu resursa i učenja među starijim i mladim generacijama koji daju pojedinačne i društvene koristi” (International Conference on Intergenerational Programmes 1999, prema: Newman & Hatten-Yeo, 2008, str. 32). Svaki program obrazovanja koji uključuje mlade i stare može se smatrati intergeneracijskim ako različite generacije uče zajedno jedne o drugima (o starenju, iskustvu, vrednostima, aspiracijama), uče zajedno o svetu, ljudima i/ili istorijskim i socijalnim činjenicama relevantnim za njih ili dele iskustvo učenja u razvoju akademskih

znanja i veština (Newman & Hatten-Yeo, 2008). Socijalni kapital je nova paradigma intergeneracijskog učenja po kojoj je važan produkt individualnog učenja, ostvarenog kroz inter i intragrupne odnose, kreiranje sinergije koja obezbeđuje kohezivnost, poverenje i solidarnost, kako navode Njuman i Hatten-Jeo (Newman & Hatten-Yeo, 2008).

Intergeneracijsko učenje daleko premašuje benefite koji dele samo njegovi učesnici. Novi pristup intergeneracijskom učenju značajno proširuje opseg u kome se primenjuju i organizuju ovakvi programi, svrhu njegovog organizovanja, domete ili efekte koji se ovim programima mogu dostići ili ostvariti. Najznačajnije proširenje evidentno je u odnosu na uzrast mladih koji se uključuju u ove programe, čime se indirektno šire oblast i područja razmene između starih i mladih. Osim već uobičajeno prisutnih programa za predškolsku i osnovnoškolsku populaciju mladih, intergeneracijski programi pomeraju se ka srednjoškolskoj, a naročito univerzitetskoj populaciji. Intergeneracijski programi na univerzitetima javljaju se u različitim formama:

- a. programi i kursevi u kojima mladi i stari zajedno stiču akademske veštine i znanja (Brown & Ohsako, 2003);
- b. studijski programi u kojima stari, nudeći svoje ekspertize podržavaju uspešnost učenja mladih (Peacock & O'Quin, 2006; Weinreich, 2004);
- c. učešće starih u akademskim programima koji su posebno orijentisani na izučavanje fenomena starenja i starosti (Knapp & Stubblefield, 2001; Nichols, 2001; O'Quin, Bulot & Johnson, 2005).

Posebna pažnja organizatora, ali i istraživača ovakvih programa usmerena je na pozitivne efekte koje ovi programi ostvaruju. Promena stavova i razbijanje predrasuda kod mladih u odnosu na starenje, starost i stare jedan je od najčešće spominjanih efekata (Bales, Eklund & Siffin, 2000; Dunham & Casadonte, 2009). Pokret za aktivno starenje, promociju aktivacionog učenja i socijalnu inkluziju starih (detaljnije u: Medić, 2012) uneo je u intergeneracijske programe interes za istraživanje benefita koje stari imaju od ovih programa kako na planu postignuća u razvoju sopstvenih kompetencija, transferu novih vrednosti (Newman & Hatten-Yeo, 2008), tako i na planu građenja pozitivnog odnosa prema mladima (Dellmann-Jenkins, Fowler, Lambert, Fruit & Richardson, 1994). S obzirom na to da istraživanja pokazuju da sve generacije procenjuju stare osobe kao one koje su najudaljenije od „slike idealne osobe”, a u čemu su saglasni i sami stari prihvatajući takvu sliku o sebi (Netz & Ben-Sira, 1993), posebna vrednost intergeneracijskih programa prepoznaje se i u pozitivnim efektima ovih programa na postizanju lične dobrobiti i građenju pozitivnije slike o sebi kod pripadnika

generacije trećeg doba (Hernandez & Gonzalez, 2008). Program koji je predmet istraživanja u ovoj studiji integrisao je intergeneracijsko učenje u interkulturalni program, uvodeći u njega studentsku populaciju koja pohađa kurs o obrazovanju starih i aktivnom starenju.

Interkulturalno i intergeneracijsko obrazovanje uobičajeno se organizuju i istražuju kao posebni fenomeni. Intergeneracijska problematika istražuje se najčešće kao nacionalni i unutarkulturalni fenomen. Interkulturalna problematika, pošto obuhvata pripadnike različitih kultura, može biti istraživana kako unutar nacije kao multikulturalne zajednice tako i između kultura koje pripadaju različitim nacijama. Retka su odstupanja od ovakvog uobičajenog pristupa, kako je to bilo u slučaju našeg istraživanja, gde su i generacijske i kulturalne razlike istovremeno bile izvori učenja, a njihovo razumevanje i prihvatanje put ka razvoju interkulturalne i intergeneracijske osetljivosti.

Ovakva priroda razlika koja postoji između intergeneracijskih i interkulturalnih programa opravdava mali broj istraživanja i programa u kojima se ova dva fenomena spajaju i integrišu u zajednički obrazovni program. Istraživanja u integrisanoj oblasti interkulturalnog i generacijskog obrazovanja najčešće se odnose na intergeneracijsku problematiku u migrantskim porodicama, kao što su, npr. međugeneracijski konflikti u novim kulturama (Ying, 1999; Ying, Lee, Tsai, 2004), međugeneracijski odnosi i interkulturalni kontakti migrantskih porodica (Nauck, 2001a; Nauck, 2001b) i razlike u akulturaciji između roditelja i dece u migrantskim porodicama (Ying, 1999).

U osnovi intergeneracijskog i interkulturalnog obrazovanja jesu razlike koje postoje među učesnicima obrazovnih programa, gde se u prvom slučaju radi o razlikama koje se pojavljuju kod pripadnika različitih generacija, a u drugom slučaju razlike su posledica pripadanja ljudi različitim kulturama. Bertoan-Atal i Fridman (Berthoin-Atal & Friedman, 2003) navode da ljudi mogu više da nauče jedni od drugih ako su međusobne razlike veće, a pretpostavke o sličnosti smatraju se najvećim kamenom spoticanja u interkulturalnoj komunikaciji (Barna, 1998).

U procesu učenja i obrazovanja u intergeneracijskim i interkulturalnim programima, razlike među generacijama i kulturama imaju različito značenje i značaj. Razlike su:

- a. izvorišta učenja, predmet interesovanja, razlozi ili pak motivi da se preduzme ili organizuje ovakvo učenje;
- b. odredišta „početne pozicije” i mogućih ili željenih „dometa” onih koji učestvuju u ovakvim obrazovnim programima (npr. moguća je primena Benetovog (Benett, 1993) određenja različitih stadijuma interkulturalne osetljivosti kako za razumevanje početne pozicije tako i za

- definisanje svrhe: poricanje razlika, odbrana od razlika, minimiziranje razlika, prihvatanje razlika, adaptacija na razlike i integracija razlika);
- c. resursi kojima raspolažu različite strane uključene u program;
 - d. sadržaji i kontekst učenja i obrazovanja u ovakvim programima;
 - e. sredstvo (didaktičko-metodičko) za ostvarivanje različitih obrazovnih, tj. ličnih i društvenih ciljeva i svrhe (šta raditi sa razlikama);
 - f. izvorište barijera za uspješno učenje (detaljnije o razlikama kao barijerama u: Barna, 1998);
 - g. odnos prema tim razlikama određen je svrhom ili ciljem obrazovnih programa.

Ako proširimo svrhu i funkciju interkulturalnog obrazovanja, kako je vidi Quillet (1991), i na intergeneracijske programe (dodato u Quilletovu originalnu definiciju kurzivom), jasno je da, iako različiti u izvorima i sadržajima učenja, ovim programima mogu se pripisati ista ili zajednička svrha i funkcija:

- Bolje razumevanje kultura *i generacijskih osobnosti* u modernom društvu.
- Sposobnost komunikacije između ljudi koji pripadaju različitim kulturama *i različitim generacijama*.
- Fleksibilniji stav prema kulturnim *i generacijskim* različitostima u društvu.
- Veću spremnost ljudi da se aktivno uključe u socijalnu interakciju s ljudima drugog kulturnog porekla *i pripadnicima drugih generacija* i prepoznavanje osnovnih odlika ljudske prirode kao nečeg što im je zajedničko.

S obzirom na moguće zajedničke/iste ishode ovih programa, pitanje ključnih razlika koje postoje između interkulturalnih i intergeneracijskih programa može da se locira u područje postojećeg disbalansa kapaciteta i resursa učesnika ovih programa, kao i smera transfera sadržaja učenja sa jedne grupe na drugu. Interkulturalni programi, po pravilu, podrazumevaju da postoji balans između resursa i kapaciteta za razmenu sadržaja učenja kod svih učesnika ovih programa pri čemu je transfer dvosmeran, dok se intergeneracijski zasnivaju upravo na disbalansu resursa i kapaciteta koji postoji između generacije mladih i starih, a transfer se, pre svega, očekuje kao prenošenje iskustva, znanja i mudrosti sa starijih na mlađe. Mada je već i takvo tradicionalno razumevanje intergeneracijskog učenja, kako smo videli, vrlo brzo otvorilo prostor za pozicioniranje dvosmernog transfera učenja među generacijama, kroz koji se razmenjuju različiti sadržaji, disbalansi kapaciteta i resursa i dalje su u osnovi ovih programa. Vrlo pojednostavljeno rečeno, u intergeneracijskom učenju se razmenjuje ono što jedni imaju, a drugima

nedostaje (u oba smera), a u interkulturnom se razmenjuju različitosti u nečemu što svi imaju. Međutim, kako raste uzrast mladih kao učesnika intergeneracijskih programa, čime se njihovi resursi i kapaciteti za razmenu značajno uvećavaju i postaju ravnopravni, samo različitog sadržaja, disbalans gubi svojstvo karakteristike ovih programa, a dvosmernost transfera čini osnovu zajedničkih aktivnosti učenja. Kada je u pitanju studentska populacija, kao što je slučaj u našem programu, generacijske razlike dobijaju karakter supkulturnih razlika, pri čemu je supkultura definisana generacijskom pripadnošću.

Kako su učesnici integrisanih intergeneracijskih i interkulturnih programa istovremeno nosioci i generacijskih i kulturnih razlika, teško je napraviti jasnu distinkciju koje razlike pripadaju ili imaju izrazita izvorišta u generacijskim, a koje u kulturnim obrascima. Pripadnici različitih kultura isto kao i pripadnici različitih generacija ne dele nužno slične osnovne pretpostavke o tome kako svet funkcioniše i šta je prikladno ponašanje za pojedince u sistemu. „Ljudi iz različitih zemalja vide, tumače i procenjuju događaje različito, a samim tim postupaju po njima drugačije” (Adler, 2002, str. 77).

U našem integrisanom programu, učenje se zasnivalo na pretpostavkama o razlikama koje postoje među svim grupama učesnika, a u vezi su sa razumevanjem, interpretacijom i vrednovanjem ključnih životnih fenomena i zajedničkih društvenih događaja, što je činilo izvore i sadržaje razmene u „kafe pričaonicama”. Istraživanje predstavljeno u ovoj studiji bavilo se otkrivanjem postojanja ovih razlika, ključnih nosilaca ovih razlika, njihovog obima, dubine, stepena suprotstavljenosti i sličnosti kao ulaznim platformama za priče koje su jedni drugima pričali. Zadatak je bio da se utvrdi kakve razlike među ovim generacijskim i kulturnim grupama postoje i kakav je kvalitativni i kvantitativni karakter ovih razlika. Teško je precizno pratiti kako ovako prepoznate ulazne razlike upravljaju razmenom između različitih uključenih grupa u samom procesu učenja ako uzmemo u obzir shvatanje zagovornika teorije sinergije u multikulturnom obrazovanju, po kojima se ponašanje celog sistema ne može predvideti na osnovu ponašanja nekog posebnog dela uzetog odvojeno (Adler, 2002).

Predmet istraživanja nije se odnosio na to koliko i kako su dalje stvarne razmene među učesnicima obrazovnog programa bile obojene utvrđenim početnim razlikama (startnim pozicijama) sa kojima su polaznici ušli u proces učenja. Sama logika integrisanog intergeneracijskog i interkulturnog programa podrazumeva da kroz interaktivne procese učenje dolazi do novih uvida, redefinisivanja startnih pozicija i stvaranja novih sinergijskih produkata, pa sledi dalja saglasnost sa Adlerovom (Adler, 2002) da sinergija podrazumeva nov način mišljenja koji pomaže da se neko oslobodi zastarelih obrazaca. Na ovim pretpostavkama zasniva se uverenje da će kulturna i generacijska razmena, obavljena u našem integrisa-

nom obrazovnom programu, obezbediti zajedničko razumevanje i najcelishodniji izbor budućih zajedničkih aktivnosti za promociju novog zajedništva među kulturama i generacijama u dunavskom regionu.

Cilj ovog rada bio je da se istraže razlike u vrednovanju ključnih životnih fenomena među pripadnicima različitih generacija i različitih kultura koji su bili učesnici zajedničkog, međunarodnog obrazovnog programa „Aktivno starenje i međugeneracijsko učenje – kafe pričaonica” – razmena znanja, osećanja, sećanja, uverenja, stavova i vrednosti o svetu, ljudima i događajima.

Metod

Uzorak istraživanja

Uzorak istraživanja obuhvata 85 učesnika: seniore iz Nemačke i Srbije, i mlade iz Srbije. Reč je o prigodnom uzorku kojim su obuhvaćeni učesnici programa „Aktivno starenje i međugeneracijsko učenje – kafe pričaonica”. Uzorak istraživanja obuhvata 18 seniora iz Nemačke, 17 seniora iz Srbije i 50 mladih, studenata iz Srbije. Prosečan broj godina seniora iz Nemačke je 71 godina, seniora iz Srbije – 66 godina, a prosečne godine mladih iz Srbije su 23 godine. Oni su studenti andragogije na Filozofskom fakultetu u Beogradu koji pohađaju kurs o obrazovanju starih i aktivnom starenju. Svaka grupa imala je više učesnika ženskog pola: tako je u grupi seniora iz Nemačke bilo 11 žena i sedam muškaraca, u grupi seniora iz Srbije – 14 žena i tri muškarca, u grupi mladih iz Srbije bile su 44 devojke i šest mladića.

Instrument istraživanja

Instrument istraživanja kreiran je na osnovu: 1) ciljeva programa „Aktivno starenje i međugeneracijsko učenje – kafe pričaonica” i 2) istraživanja o intra i intergeneracijskoj solidarnosti sa starima (Ćirković i Jočović, 2000).

Cilj međunarodnog obrazovnog programa „Aktivno starenje i međugeneracijsko učenje – kafe pričaonica” jeste zajedničko promišljanje i razmena različitih shvatanja, mišljenja i interpretiranja životnih fenomena i događaja između mladih i seniora u zemljama Dunavskog regiona. Predmet i sadržaj ovog programa obuhvata kako razmenu priča, asocijacija i sećanja u vezi sa važnim ličnostima, ličnim i društvenim događajima na Dunavu, tako i razmenu mišljenja između ljudi različitih generacija i kultura o životu, mladosti, starosti, odnosu među ljudima, željama, idolima i idealima, savetima za drugu generaciju. Ovi životni

fenomeni (život, mladost, starost, odnos među ljudima, želje, idoli i ideali, saveti za drugu generaciju) predstavljaju varijable istraživanja.

Operacionalizacija varijabli istraživanja izvršena je preko indikatora za koje se u ranijem istraživanju pokazalo da su osetljivi na generacijske razlike (Ćirković, Jočović, 2000), a imaju potencijal za osetljivost i na kulturne razlike. Odabrani indikatori za svaku varijablu predstavljeni su u Tabeli 1.

Tabela 1: Indikatori životnih fenomena

	Varijable istraživanja (životni fenomeni)	Indikatori varijable
1.	Život	1.1. Najbolje životne godine 1.2. Smisao života 1.3. Najlepši lični događaj 1.4. Najlepši društveni događaj 1.5. Životni moto 1.6. Moguće promene u životu (kada bi mogli da vrate vreme, šta bi promenili u životu)
2.	Mladost	2.1. Lepota mladosti (nekadašnje i sadašnje)
3.	Starost	3.1. Doživljaj starosti (smer promena u starosti) 3.2. Odgovornost mladih za stare
4.	Odnos među ljudima	4.1. Unapređenje odnosa mladih i starih
5.	Želje, idoli i ideali	5.1. Neostvarene želje 5.2. Životni idoli
6.	Saveti za drugu generaciju	6.1. Usmerenost saveta za drugu generaciju

Za potrebe ovog istraživanja kreiran je upitnik sa pitanjima otvorenog tipa. Instrument je kreiran sa namerom da se istraže stavovi, mišljenja i vrednovanja ključnih životnih fenomena pripadnika različitih generacija i različitih kultura. Za svaki indikator je formulisano jedno pitanje, tako da upitnik sadrži ukupno 13 pitanja otvorenog tipa (narativni odgovori). Istraživanje je realizovano u jesen 2012. godine.

Obrada rezultata istraživanja

Proces obrade rezultata istraživanja obuhvatio je tri faze.

Prva faza predstavlja kvalitativnu analizu dobijenih podataka. Na osnovu analize sadržaja, najpre su procenjene osnovne tendencije kretanja dobijenih odgovora. Na osnovu tih tendencija, definisan je opseg u kom se kreću odgovori ispitanika i njegove krajnje tačke. Na taj način, svaki indikator istraživanja definisan je kao dihotomna varijabla. Procena odgovora ispitanika je vršena u odnosu

na dominantnu usmerenost odgovora ka jednom od polova indikatora. Tako je, na primer, opseg odgovora na pitanje: „Šta mislite, šta se to bitno menja kod ljudi kad ostare? Kako i zašto?“, definisan u okviru sledećih krajnjih tačaka: *pozitivne promene* i *negativne promene*. Definisani polovi za svaki indikator istraživanja prikazani su u Tabeli 2.

Tabela 2: Definisani polovi indikatora istraživanih životnih fenomena

Indikatori životnih fenomena	Definisani polovi	
1. Najbolje životne godine	Sadašnje	Neke druge
2. Smisao života	Lično i porodično ostvarenje	Ostvarenje u široj zajednici
3. Najlepši lični događaj	Individualno dešavanje	Dešavanje u okruženju
4. Najlepši društveni događaj	Politički	Ljudska dostignuća
5. Životni moto	Vera u sebe	Vera u druge
6. Moguće promene u životu (kada bi mogli da vrate vreme, da li bi i šta promenili u životu)	Menjali bi	Ne bi menjali
7. Lepota mladosti (nekadašnje i sadašnje)	Lepša nekadašnja	Lepša sadašnja
8. Doživljaj starosti (smer promena u starosti)	Pozitivne promene	Negativne promene
9. Odgovornost mladih za stare	Jesu odgovorni	Nisu odgovorni
10. Unapređenje odnosa mladih i starih	Promene kod mladih	Promene kod starih
11. Neostvarene želje	U ličnom i porodičnom životu	U društvenom životu
12. Životni idoli	Lični poznanici	Javne ličnosti
13. Usmerenost saveta za drugu generaciju	Ka ličnom unapređenju	Ka unapređenju odnosa sa drugima

Druga faza obrade rezultata istraživanja obuhvatila je razvrstavanje i kodiranje dobijenih odgovora ispitanika. Na osnovu kvalitativne analize podataka, sačinjena je matrica za analizu sadržaja, prema kojoj je vršeno razvrstavanje i kodiranje odgovora ispitanika. Prilikom razvrstavanja odgovora ispitanika, procenjuju se tendencije zapažene u njihovim odgovorima. U zavisnosti od procene tih tendencija, odgovor se razvrstavao ka krajnjim tačkama definisanog opsega odgovora ispitanika. Kodiranje odgovora vršeno je dodeljivanjem brojevnih vrednosti „1” i „0” u zavisnosti od procene tendencija kretanja dobijenih odgovora ispitanika ka nekoj od krajnjih tačaka definisanog opsega indikatora. U proceni odgovora jednog ispitanika, brojevana vrednost „1” se dodeljivala onoj krajnjoj tački opsega za koju se procenjuje da odgovor ispitanika pripada, a brojevana vrednost „0” – onoj za koju se procenjuje da odgovor ne pripada. Ukoliko je u procenjivanju od-

govora primećena tendencija da se njime obuhvataju obe krajnje tačke mogućeg opsega odgovora, tu se odgovor ispitanika kodirao sa „1.1”; ukoliko je procenjeno da odgovor ne obuhvata nijednu od krajnjih tačaka, kodiran je sa „0.0”. Tako je moguće da se, osim utvrđivanja razlika među grupama prema krajnjim tačkama kontinuuma, analiziraju i razlike među grupama koje su se pojavile u okviru jedne krajnje tačke definisanog kontinuuma. Kako bi se subjektivna procena dobijenih odgovora izbegla, razvrstavanje i kodiranje dobijenih odgovora ispitanika su vršeni od strane nezavisnog istraživača, koji nije bio upoznat sa ciljem istraživanja.

Treća faza obrade rezultata obuhvatila je statističku obradu dobijenih podataka. Značajnost razlika u vrednovanju merenih indikatora životnih fenomena između različitih grupa ispitanika ispitivana je F-testom i analizom varijanse (jednosmernom). Kao dodatna analiza pri jednosmernoj analizi varijanse, korišćena je *Post hoc analiza* (LSD), koja ukazuje na kvalitet i značajnost razlika među svim grupama koje su uključene u analizu pojedinačno. Veličina efekata izražavana je preko kvadrirane ete (η^2).

Prikaz rezultata istraživanja

Rezultati istraživanja pokazuju da sve tri grupe ispitanika različito procenjuju ispitivane životne fenomene. Ali, razlike u vrednovanju se nisu ispoljile u svim indikatorima svih životnih fenomena, niti se ispoljavaju uvek između svih grupa ispitanika.

Dobijeni rezultati istraživanja prikazani su u Tabeli 3, prema APA (American Psychological Association) standardima. Tamo gde su razlike statistički značajne, aritmetičke sredine su obeležene različitim slovima (a ili b). Tamo gde ne postoje statistički značajne razlike, slova su ista.

Tabela 3: Sličnosti i razlike u vrednovanju indikatora životnih fenomena između mladih Srba, seniora iz Srbije i seniora iz Nemačke

Indikatori životnih fenomena	Grupa			F (2, 83)	Sig.	η^2
	Mladi Srbi	Seniori Srbi	Seniori Nemci			
1.1. Najbolje životne godine:						
– Sadašnje	.94 _a	.29 _b	.56 _b	22.725	.000	.194
– Neke druge	.26 _a	.88 _b	.89 _b	25.109	.000	.382
1.2. Smisao života:						
– Lično i porodično ostvarenje	.90	.94 _a	.61 _b	5.454	.006	.016
– Ostvarenje u široj zajednici	.66 _a	.24 _b	.83 _a	8.331	.001	.090

Indikatori životnih fenomena	Grupa			F (2, 83)	Sig.	η^2
	Mladi Srbi	Seniorni Srbi	Seniorni Nemci			
1.3. Najlepši lični događaj:						
– Individualno dešavanje	.58 ^a	1.00 ^b	1.00 ^b	12.225	.000	.062
– Dešavanje u okruženju	.62 ^a	.29 ^b	.00 ^b	14.578	.000	.083
1.4. Najlepši društveni događaj:						
– Politički	.72 ^a	.65 ^a	.56 ^a	.823	.443	.044
– Ljudska dostignuća	.68 ^a	.47 ^a	.44 ^a	2.156	.122	.044
1.5. Životni moto:						
– Vera u sebe	.90 ^a	.82 ^a	.22 ^b	25.312	.000	.151
– Vera u druge	.30 ^a	.18 ^a	.78 ^b	9.870	.000	.211
1.6. Moguće promene u životu:						
– Menjali bi	.64 ^a	.65 ^a	.39 ^a	1.892	.157	.125
– Ne bi menjali	.36 ^a	.35 ^a	.61 ^a	1.892	.157	.125
2.1. Lepota mladosti:						
– Lepša nekadašnja	.46 ^a	.82 ^b	.61 ^{a,b}	3.691	.029	.169
– Lepša sadašnja	.66 ^a	.35 ^a	.50 ^a	2.702	.073	.230
3.1. Doživljaj starosti (smer promena u starosti):						
– Pozitivne	.72 ^a	.35 ^b	.67 ^{a,b}	3.953	.023	.047
– Negativne	.56 ^a	.82 ^a	.56 ^a	2.032	.138	.088
3.2. Odgovornost mladih za stare:						
– Jesu odgovorni	.84 ^a	.71 ^a	.72 ^a	.969	.384	.020
– Nisu odgovorni	.24 ^a	.41 ^{a,b}	.67 ^b	5.843	.004	.022
4.1. Unapređenje odnosa mladih i starih:						
– Promene kod mladih	.98 ^a	.94 ^a	1.00 ^a	.678	.511	.083
– Promene kod starih	.70 ^a	.65 ^a	1.00 ^b	4.075	.021	.120
5.1. Neostvarene želje:						
– U ličnom i porodičnom životu	.52 ^a	.82 ^a	.78 ^a	3.706	.029	.010
– U društvenom životu	.68 ^a	.24 ^b	.56 ^{a,b}	5.600	.005	.025
5.2. Životni idoli:						
– Lični poznanici	.80 ^a	.65 ^a	.56 ^a	2.252	.112	.380
– Javne ličnosti	.48 ^a	.71 ^{a,b}	.94 ^b	7.253	.001	.357
6.1. Usmerenost saveta za drugu generaciju:						
– Lično unapređenje	.78 ^a	.73 ^a	.22 ^b	10.971	.000	.052
– Unapređenje odnosa sa drugima	.40 ^a	.47 ^a	.89 ^b	7.307	.001	.150

Rezultati istraživanja biće prikazani sledećim redosledom: prvo će biti prikazani rezultati koji se odnose na opštu sliku o sličnostima i razlikama u proceni životnih fenomena, a potom rezultati o sličnostima i razlikama u proceni indikatora svakog životnog fenomena. U predstavljanju statistički značajnih razlika dobijenih za indikatore životnih fenomena, prikazane su razlike koje se pojavljuju između krajnjih polova opsega odgovora ispitanika, a zatim i unutar jednog od polova opsega, ukoliko su one značajne.

U diskusiji o sličnostima i razlikama u proceni životnih fenomena između različitih grupa naših ispitanika, generacijskim razlikama smatraćemo one razlike koje se javljaju između mladih i svih seniora zajedno, kao i one razlike koje se javljaju samo između mladih i starih iz Srbije. Kulturnim razlikama smatraćemo one koje postoje između svih ispitanika iz Nemačke i svih ispitanika iz Srbije, kao i razlike koje se ispoljavaju samo između starih iz Nemačke i starih iz Srbije. U situacijama kada se razlike pojavljuju između mladih iz Srbije i starih iz Nemačke, smatraćemo da je razlika mešovita – i generacijska i kulturna.

1. Opšta slika o sličnostima i razlikama u proceni životnih fenomena

Opšti pregled istraživanih rezultata pokazuje da se mišljenja, stavovi, procene važnosti, odnos prema obuhvaćenim životnim fenomenima statistički značajno razlikuje za svaki ispitivani fenomen za sve tri grupe ispitanika.

Različite generacije i različite kulture drugačije su vrednovalе životne fenomene. Razlike su utvrđene za 11 od ukupno 13 obuhvaćenih indikatora. Varijabla *život* bila je operacionalizovana preko šest indikatora, što nosi gotovo polovinu varijeteta u indikatorima. Dva indikatora za koja nisu nađene razlike upravo i pripadaju varijabli *život*. Ali, nađene su statistički značajne razlike za preostala četiri indikatora.

2. Sličnosti i razlike u proceni indikatora životnih fenomena

2.1. Sličnosti i razlike u proceni indikatora varijable ŽIVOT

Varijabla *život* je istraživana preko sledećih indikatora: „najbolje životne godine”, „smisao života”, „najlepši lični događaj”, „najlepši društveni događaj”, „životni moto”, „moguće promene u životu (kada bi mogli da vrate vreme, da li bi i šta bi promenili u životu)”.

Rezultati istraživanja pokazuju da od navedenih šest indikatora varijable *život* statistički značajne razlike postoje kod četiri indikatora: „najboljih životnih godina”, „smisla života”, „najlepšeg ličnog događaja” i „životnog motoa”. Statistički značajne razlike nisu nađene za dve varijable: „najlepši društveni događaj” i „moguće promene u životu”.

2.1.1. *Razlike u proceni najboljih životnih godina*. Opseg odgovora ispitanika na pitanje o najboljim životnim godinama kretao se između sledećih krajnjih

tačaka: „sadašnje godine” i „neke druge godine”. Statistički značajne razlike na nivou 0,000 u proceni najboljih životnih godina pojavile su se između svih mladih, sa jedne strane, i svih starih, sa druge strane [(F {2;83} = 22,725, (F {2;83} = 25,109)]. Mladi najboljim životnim godinama smatraju svoje sadašnje godine, one u kojima se trenutno nalaze. Seniori najbolje godine života prepoznaju u nekim drugim, nekadašnjim životnim godinama. Dobijene razlike između mladih i starih su statistički značajne, a u odnosu na veličinu efekta [(η^2 je 0,194), (η^2 je 0,382)], oko 30% varijabiliteta može biti objašnjeno pripadnošću grupi (ovakva veličina kvadrirane ete ukazuje na jak efekat, prema: Tenjović, Smederevac, 2011).

2.1.2. *Razlike u shvatanju smisla života.* Odgovori ispitanika na pitanje o smislu života kretali su se u opsegu od „ličnog i porodičnog ostvarenja” do „ostvarenja u široj zajednici”. Razlike koje se pojavljuju između krajnjih polova opsega odgovora pokazuju da ispitanici iz Srbije u proceni smisla života preferiraju „lično i porodično ostvarenje”, dok stari iz Nemačke smisao života više pronalaze u „ostvarenju u široj zajednici” [(F {2;83} = 5,454 Sig = ,006, (F {2;83} = 8,331 Sig = ,001)]. Osim ovih, značajno je napomenuti i razlike koje se nalaze unutar jedne krajnje tačke definisanog opsega. Tako, kada je reč o „ostvarenju u široj zajednici” kao smislu života, statistički značajne razlike pojavile su se između mladih iz Srbije i starih iz Nemačke, sa jedne strane, i starih iz Srbije, sa druge strane. Ove razlike pokazuju da mladi iz Srbije i stari iz Nemačke u većoj meri nego što to čine stari iz Srbije ostvarenje u široj zajednici prepoznaju kao smisao života. Dobijene razlike su statistički značajne, a u odnosu na veličinu efekta (η^2 je 0,090), 9% varijabiliteta može biti objašnjeno pripadnošću grupi (ovakva veličina kvadrirane ete ukazuje na osrednji efekat).

2.1.3. *Razlike u proceni najlepšeg ličnog događaja.* Opseg odgovora ispitanika na pitanje o najlepšem ličnom životnom događaju kretao se između sledećih krajnjih tačaka: „individualno dešavanje” i „dešavanje u okruženju”. Statistički značajne razlike u proceni najlepšeg ličnog životnog događaja utvrđene su između mladih i seniora [(F {2;83} = 12,225 Sig = ,000), (F {2;83} = 14,578 Sig = ,000)]. Kao najlepše lične događaje, mladi ističu „dešavanja u okruženju”, dok seniori najlepše lične događaje prepoznaju u „individualnim dešavanjima”. Veličina kvadrirane ete [(η^2 je 0,062), (η^2 je 0,083)] ukazuje na to da oko 7% varijabiliteta može biti objašnjeno pripadnošću grupi (veličina η^2 ukazuje na osrednji efekat).

2.1.4. *Razlike u vrednovanju životnog motoa.* U opisu životnog motoa, opseg odgovora naših ispitanika kretao se od „vere u sebe” do „vere u druge”. Statistički značajne razlike su se pojavile između Srba i Nemaca [(F {2;83} = 25,312

Sig = ,000), ($F \{2;83\} = 9,870$ Sig = ,000)]. U opisu životnog motoa, ispitanici iz Srbije u većoj meri ističu veru u sebe, dok ispitanici iz Nemačke naglašavaju veru u druge. Dobijene razlike jesu statistički značajne, a u odnosu na veličinu efekta [$(\eta^2$ je 0,151), (η^2 je 0,211)], oko 18% varijabiliteta može biti objašnjeno ili predviđeno pripadnošću grupi (ovakva veličina kvadrirane ete ukazuje na jak efekat).

Kod preostala dva indikatora varijable *život* – „najlepši društveni događaj” i „moguće promene u životu” – nisu utvrđene statistički značajne razlika između različitih grupa naših ispitanika.

U proceni ispitanika o tome koji događaj smatraju najlepšim društvenim događajem, opseg odgovora se kretao između važnih „političkih događaja”, na jednom polu opsega, i „ljudskih dostignuća”, na drugom. Za većinu naših ispitanika, najlepši društveni događaji u vezi su sa politikom – pad Berlinskog zida, pad komunizma, kraj bombardovanja. Za mlade je sve to sabrano u ukidanju viza kao najlepšem društvenom događaju. Sve tri grupe ispitanika navode sportske pobeđe kao važne društvene događaje.

Grupe ispitanika se među sobom ne razlikuju u tome da li bi nešto menjale ili ne bi menjale. Većina ispitanika bi neke stvari menjala, a neke ne bi, ali razlike nisu obeležene generacijskom ili kulturnom pripadnošću. Mada nije statistički značajna, uočljiva je tendencija da bi svi stari menjali dinamiku kojom su ostvarivali životne zadatke (najčešće se oni odnose na više i bolje obrazovanje koje su mogli da steknu). Mladi ljudi bi takođe promenili svoj odnos prema učenju, i u količini i u vrsti.

2.2. Sličnosti i razlike u proceni varijable MLADOST

Varijabla *mladost* je istraživana preko jednog indikatora – „lepota mladosti (nekadašnje i sadašnje)”. Opseg odgovora ispitanika na pitanje o lepoti mladosti kretao se između sledećih krajnjih tačaka: „lepša je nekadašnja mladost” i „lepša je sadašnja mladost”. Statistički značajne razlike utvrđene su između mladih i starih iz Srbije ($F \{2;83\} = 3,691$ Sig = ,029). Statistički značajnih razlika između ispitanika iz Srbije i ispitanika iz Nemačke nema.

Mladi Srbi svoju mladost procenjuju kao lepšu, dok stari Srbi procenjuju i doživljavaju kao lepšu svoju mladost. Veličina kvadrirane ete (η^2 je 0,169) ukazuje na to da 16% varijabiliteta može biti objašnjeno pripadnošću grupi (veličina η^2 ukazuje na jak efekat).

2.3. Sličnosti i razlike u proceni varijable STAROST

Varijabla *starost* je istraživana preko sledeća dva indikatora: „doživljaj starosti (smer promena u starosti)” i „odgovornost mladih za stare”. Rezultati istraživanja pokazuju da postoje statistički značajne razlike između naših ispitanika kako u proceni doživljaja starosti (smera promena u starosti) tako i u proceni odgovornosti mladih za stare.

2.3.1. *Razlike u proceni doživljaja starosti (smera promena u starosti)*. Opseg odgovora ispitanika na pitanje o doživljaju starosti kretao se između sledećih krajnjih tačaka: „starost donosi pozitivne promene” i „starost donosi negativne promene”. Statistički značajne razlike utvrđene su između mladih i seniora iz Srbije ($F_{\{2;83\}} = 3,953$ Sig = ,023). Mladi promene u starosti procenjuju kao pozitivne, dok ih stari iz Srbije procenjuju kao negativne. Dobijene razlike jesu statistički značajne, a veličina efekta (η^2 je 0,047) ukazuje na srednji efekat.

2.3.2. *Razlike u proceni odgovornosti mladih za stare*. Odgovori na pitanje o odgovornosti mladih za stare kretali su se u opsegu čija je jedna krajnja tačka „jesu odgovorni”, a druga – „nisu odgovorni”. Statistički značajne razlike utvrđene su između mladih Srba i seniora iz Nemačke ($F_{\{2;83\}} = 5,843$ Sig = ,004). Dok mladi iz Srbije misle da mladi jesu i treba da budu odgovorni za stare, stari iz Nemačke su mišljenja da mladi ne treba da budu odgovorni za stare. Veličina kvadrirane ete (η^2 je 0,022) ukazuje na minimalni efekat.

2.4. Sličnosti i razlike u proceni varijable ODNOS MEĐU LJUDIMA

Varijabla *odnos među ljudima* je istraživana preko indikatora „unapređenje odnosa mladih i starih”. Opseg odgovora ispitanika na pitanje o tome kako se može unaprediti odnos između mladih i starih kretao se između sledećih krajnjih tačaka: „promenama kod mladih” i „promenama kod starih”.

Statistički značajne razlike utvrđene su između ispitanika iz Srbije i ispitanika iz Nemačke ($F_{\{2;83\}} = 4,075$ Sig = ,021). Ispitanici iz Nemačke više ističu potrebu promena kod starih (smatraju da je to neophodan uslov za unapređenje odnosa između mladih i starih) nego što to čine ispitanici iz Srbije. Dobijene razlike jesu statistički značajne, a veličina efekta (η^2 je 0,120) ukazuje na jak efekat.

2.5. Sličnosti i razlike u proceni varijable ŽELJE, IDOLI I IDEALI

Varijabla *želje, idoli i ideali* je istraživana preko sledeća dva indikatora: „neostvarene želje” i „životni idoli”. Rezultati istraživanja pokazuju da postoje statistički

značajne razlike kako u vrednovanju neostvarenih želja tako i u vrednovanju životnih idola.

2.5.1. *Razlike u vrednovanju neostvarenih želja.* Opseg odgovora ispitanika na pitanje o neostvarenim životnim željama kretao se između sledećih krajnjih tačaka: „u ličnom i porodičnom životu” i „u društvenom životu”. Statistički značajne razlike utvrđene su između mladih i seniora iz Srbije ($F \{2;83\} = 5,600$ Sig = ,005). Mladi Srbi u značajno većoj meri vrednuju značaj neostvarenih želja u društvenom životu nego što to čine seniori iz Srbije. Veličina kvadrirane ete (η^2 je 0,025) ukazuje na minimalni efekat.

2.5.2. *Razlike u vrednovanju životnih idola.* Opseg odgovora ispitanika na pitanje o životnim idolima kretao se između sledećih krajnjih tačaka: „lični poznanici” i „javne ličnosti”. Statistički značajne razlike utvrđene su između mladih Srba i seniora iz Nemačke ($F \{2;83\} = 7,253$ Sig = ,001). Seniori iz Nemačke u statistički značajno većoj meri vrednuju javne ličnosti kao životne idole nego što to čine mladi Srbi. Veličina kvadrirane ete (η^2 je 0,357) ukazuje na jak efekat.

2.6. Sličnosti i razlike u proceni varijable

SAVETI ZA DRUGU GENERACIJU

Varijabla *saveti za drugu generaciju* je istraživana preko indikatora „usmerenost saveta za drugu generaciju”. Opseg odgovora ispitanika na pitanje o savetu za drugu generaciju definisan je sledećim krajnjim tačkama: „usmerenost saveta ka ličnom unapređenju” i „usmerenost saveta ka unapređenju odnosa sa drugima”. Statistički značajne razlike su se pokazale između ispitanika iz Srbije i ispitanika iz Nemačke [$(F \{2;83\} = 10,971$ Sig = ,000), ($F \{2;83\} = 7,307$ Sig = ,001)].

Ispitanici iz Srbije u većoj meri svoje savete za drugu generaciju usmeravaju ka ličnom unapređenju, dok ih ispitanici iz Nemačke upućuju ka unapređenju odnosa sa drugima. Veličina kvadrirane ete [$(\eta^2$ je 0,052), (η^2 je 0,150)] ukazuje na jak efekat.

Diskusija i zaključna razmatranja

Pretpostavke o razlikama u shvatanju, procenjivanju i vrednovanju ključnih životnih fenomena među učesnicima integrisanog intergeneracijskog i interkulturalnog programa, kako su rezultati pokazali, opravdane su. Razlike među grupama o ispitivanim fenomenima kreću se od jasno iskazanih, u nekim slučajevima gotovo

suprotstavljenih mišljenja, do samo različitih interpretacija zajednički izabranih vrednosti.

Grupe učesnika integrisanog programa među sobom se najviše razlikuju u proceni najboljih godina života. Kako svako svoju mladost smatra najboljim životnim godinama, tako su mladi, sa jedne strane, i obe grupe starih, sa druge, čvrsto svako na svojim pozicijama. Razloge koje su imali za ovakve procene možemo razumeti na osnovu vrednovanja lepote mladosti različitih generacija, tj. *nekadašnje* i *sadašnje* mladosti. Na svojim čvrstim pozicijama o lepoti svoje mladosti ostali su mladi iz Srbije i stari iz Srbije. Stari iz Nemačke su podeljenog mišljenja, jer svoju nekadašnju mladost i mladost današnjih generacija podjednako smatraju lepom. Stari iz Srbije mladost svog vremena, vremena kada su oni bili mladi, smatraju poželjnijom i lepšom od današnje, jer su, kako navode, više pomagali jedni drugima, nisu bili usmereni na materijalne interese, tražili su zadovoljstvo u sitnim stvarima, živeli su u manje opasnom okruženju. Sa takvim viđenjem nisu saglasni mladi iz Srbije. Oni današnju mladost procenjuju kao lepšu zbog većih sloboda koje imaju, mobilnosti, mogućnosti koje im pružaju informaciono-komunikacione tehnologije. Kod seniora iz Nemačke, mišljenje je podeljeno. Gotovo polovina smatra da je današnja mladost lepša, mada, i pored opisanih ratnih iskustava, polovina smatra da je njihova mladost bila lepša. Očigledno je da se radi o generacijskim razlikama kada je u pitanju vrednovanje mladosti i najboljih životnih godina, pošto su razlike nađene samo unutar grupa iz Srbije, mada je možda i različita vremenska udaljenost ratnih iskustava (mala u Srbiji, velika u Nemačkoj) doprinela ovakvim stavovima.

Nakon procena o najboljim godinama života, grupe se među sobom najviše razlikuju u izboru životnih idola, i to između mladih Srba i starih iz Nemačke. Za mlade iz Srbije, idoli su najčešće ličnosti sa kojima su ostvarili lične kontakte, ljudi iz neposrednog okruženja, kao što su lični poznanici, članovi uže ili šire porodice, nastavnici i učitelji. Za stare iz Nemačke, idoli se češće nalaze među javnim ličnostima, plemenitim ljudima i naučnicima. Kod starih iz Srbije ne dominira niti jedna od ovih krajnjih pozicija. Složenost odnosa između odgovora tri grupe ispitanika govori nam da, kada se o životnim idolima radi, utvrđene razlike mogu biti uslovljene kako generacijskom tako i kulturnom pripadnošću, tj. dominantnim sistemom vrednosti u pojedinim kulturama.

Ista ovakva tendencija sadejstva kulturnih i generacijskih razlika nađena je kod procene stepena odgovornosti mladih za stare. I ovde su značajne razlike između mladih Srba i starih iz Nemačke, dok je mišljenje starih Srba podeljeno. Za ovaj indikator, iako na začelju liste rezultata rangiranih prema veličini kvadrirane ete, razlike su značajne jer mladi izrazito smatraju da jesu i treba da budu odgovorni za stare, dok stari Nemci ističu da mladi ne mogu i ne treba da nose

odgovornost za stare. Sliku relativizuje stav starih iz Srbije, koji imaju podeljeno mišljenje o ovim pitanjima. Uzroci se verovatno mogu tražiti i u razlikama u socijalno-ekonomskom položaju starih u Nemačkoj, koji im omogućava visok stepen samostalnosti i nezavisnosti, dok je socijalno-ekonomska nužnost u Srbiji faktor koji ima snagu da oblikuje procenu stepena međugeneracijske odgovornosti.

Treći indikator po veličini kvadrirane ete je „životni moto” i značajne razlike mogu se pripisati pre svega kulturnim razlikama. Za Srbe, životni moto se odnosi na okrenutost sebi, svojim snagama i svojim zadovoljstvima, potrebu zadovoljavanja sopstvenih potreba, neodustajanja od sopstvenih stavova, ideja i namera; oni pre svega veruju sebi i poštuju sebe, iskazuju potrebu opreznosti i redukovanja otvorenosti u odnosu na druge ljude, dozu nepoverenja ka drugima. Seniori iz Nemačke u svojim životnim motoima ističu potrebu za verom u druge i poštovanje drugih, oni su više usmereni na druge, unapređenje komunikacije sa drugima, oslušivanje i prihvatanje drugih, toleranciju i ljubav prema drugima. Deo objašnjenja se može tražiti u činjenici da im postignuti kvalitet života omogućava izdizanje iznad primarnog zadovoljavanja sopstvenih potreba, ali i u tome da dominantni sistem vrednosti propagira toleranciju i uvažavanje drugog.

Jasne kulturne razlike prepoznate su i kod sledeće plasiranog indikatora koji se odnosi na savete koje jedna generacija upućuje drugoj. Seniori iz Nemačke svoje savete mladima usmeravaju ka upućivanju mladih na saradnju i prijateljstvo sa drugim ljudima. Seniori iz Srbije, kojima se pridružuju mladi iz Srbije, svoje savete usmeravaju ka savetima za uspešan lični i porodični život i decu kao značajnu vrednost u životu, očuvanje i unapređenje ličnih snaga i pozitivan doživljaj sebe.

I razlike koje su se pojavile u razumevanju načina unapređenja odnosa mladih i starih mogu biti tumačene kao kulturne razlike, jer se pojavljuju između svih ispitanika iz Srbije, sa jedne strane, i svih ispitanika iz Nemačke, sa druge. U mišljenjima o tome kako se može unaprediti odnos između mladih i starih, stari Nemci u većoj meri u promeni mišljenja i stavova kod starih, razbijanju predrasuda koje oni imaju o mladima, prepoznaju potreban uslov za unapređenje odnosa mladih i starih. Ispitanici iz Srbije u promenama kod mladih vide neophodan uslov unapređenja odnosa između mladih i starih. Te promene oni vide u osvešćivanju mladih i razbijanju predrasuda koje oni imaju o starosti i starima, suzbijanju revolta mladih prema starima, porastu poštovanja starijih od strane mladih. Dok grupe iz Srbije, sa jedne strane, zastupaju uverenje da su promene kod mladih efikasan način unapređenja odnosa mladih i starih (verovatno i usled realno lošijeg položaja starih u srpskom društvu), a stari iz Nemačke upravo promene kod starih smatraju efikasnim načinom unapređenja odnosa (svesni da su realno oni grupa sa većom društvenom moći), sve tri grupe su saglasne da put promena i unapređenja odnosa mladih i starih leži u zajedničkim aktivnostima

(saradnji, zajedničkim projektima, unapređenju komunikacije, obimnijeg i čvršćeg druženja u intergeneracijskim događajima).

Poslednja utvrđena kulturna razlika je u proceni smisla života. U svojim odgovorima na pitanje o smislu života, naši ispitanici su govorili, sa jedne strane, o ličnim i porodičnim ostvarenjima kao smislu života. Lično i porodično ostvarenje obuhvatilo je odgovore koji podrazumevaju očuvanje zdravlja, ostvarenje na emotivnom planu, stvaranje porodice i ostvarivanje u roditeljskoj ulozi, harmoničan život sa bližnjima, ispunjenje svojih želja, poštovanje sebe. Sa druge strane, smisao života kao ostvarenje u široj zajednici obuhvata pozitivan uticaj na razvoj zajednice, profesionalno ostvarenje, pomaganje drugima, poštovanje i čuvanje prirode za potomstvo. Ispitanici iz Srbije u većoj meri u ličnom i porodičnom ostvarenju vide smisao života (verovatno usled nestabilnog socijalnog i političkog konteksta, koji širu zajednicu čini manje realnim i poželjnim okvirom za samoostvarenje od jedinke i porodice). Seniori iz Nemačke u većoj meri usmerili su razumevanje svog smisla života ka ostvarenju u široj zajednici. Mada opšti rezultat govori o značajnim razlikama između Srba, sa jedne, i Nemaca, sa druge strane, kada se analiziraju odgovori dobijeni u jednoj krajnjoj tački opsega (ostvarenje u široj zajednici), mladi iz Srbije ne razlikuju se statistički značajno od Nemaca. Mladi Srbi su bliski u razumevanju smisla života i kao ostvarenja u širem okruženju.

Na začelju liste prema veličini kvadrirane ete nalaze se generacijske razlike, među kojima je najveća kod procene najlepšeg ličnog događaja, koji učesnike programa deli na mlade i stare, da bi se generacijske razlike kod preostala dva indikatora – „doživljaj starosti” i „neostvarene želje” – utvrdile kao značajne razlike unutar grupa ispitanika iz Srbije. Najlepšim ličnim životnim događajima svi stari smatraju srećne porodične trenutke – rođenje dece i unučadi, venčanje, početak zajedničkog života sa partnerom, očuvanje bliskosti sa partnerom. Za mlade, najlepši lični događaji u vezi su sa dešavanjima u okruženju – putovanja i upoznavanja drugih kultura, angažovanje u različitim humanitarnim aktivnostima, posete manifestacijama (koncertima, festivalima, predstavama) u različitim gradovima Evrope. Pretpostavka različitog vrednovanja najlepšeg ličnog događaja možda se zasniva na izrazitim generacijskim razlikama jer se mladi još nisu ostvarili u porodičnim i roditeljskim ulogama, pa događaje koji im se dešavaju u društvenom životu procenjuju kao najlepše životne događaje.

U doživljaju starosti, razlike se uočavaju između mladih i starih iz Srbije. Seniori iz Srbije promene koje donosi starost procenjuju negativno, kao lično opadanje i negativne promene u porodičnom i društvenom statusu. Za razliku od njih, mladi u većini slučajeva promene koje donosi starost opažaju kao pozitivne i smeštaju ih na polje ličnog životnog plana starih – mudrost, iskustvo, strpljenje.

Razlog ovakvog odnosa prema starosti može se, jednim delom, videti u uključenosti grupe mladih u kurseve o obrazovanju starih i aktivnom starenju, čime se možda revitalizuje i deo tradicionalnog poštovanja koje uživa generacija starijih. Većina rezultata diskutovanih istraživanja u uvodnom delu ovog rada govori o promeni stava i razbijanju predrasuda o starosti kod mladih koji su uključeni u intergeneracijske programe ili kurseve o starenju i starosti. Slika starosti manje je negativna kod starih iz Nemačke (definisane promene idu i u pozitivnom i u negativnom smeru), gde su programi i kursevi aktivnog starenja i intergeneracijski programi veoma rasprostranjeni i imaju dugu tradiciju.

Mladi Srbi svoje neostvarene želje više vezuju za ostvarenja u društvenom životu, svoje profesionalno ostvarenje i promociju u društvu, dok ih stari Srbi vezuju za želje koje nisu ostvarili u porodičnom, bračnom i roditeljskom životu. Ovde se radi o različitim životnim perspektivama između generacija mladih i starih. Prošlost mladih i starih vrlo je različita, kako u dužini trajanja tako i u mogućim događajima koji se u nju mogu smestiti. To je razlog generacijskih razlika, jer su stari svoje neostvarene želje smestili u svoju dugu ličnu i porodičnu istoriju, koja je za mlade tek budućnost. Neostvarene želje mladih verovatno imaju izvoriste u aktuelnoj životnoj situaciji i mogućnosti ostvarenja želja u bliskoj budućnosti.

Sumiran tabelarni prikaz opisanih kulturnih i generacijskih razlika jasno pokazuje da su kulturne i generacijske razlike među našim grupama gotovo izbalansirane kada govorimo o njihovom broju (Tabela 4).

Tabela 4: Generacijske, kulturne i generacijsko-kulturne razlike u vrednovanju životnih fenomena

GENERACIJSKE RAZLIKE	
Indikatori životnih fenomena	η^2
Najbolje životne godine	.382
Lepota mladosti	.169
Najlepši lični događaj	.083
Doživljaj starosti	.047
Neostvarene želje	.025
KULTURNE RAZLIKE	
Indikatori životnih fenomena	η^2
Životni moto	.211
Usmerenost saveta za drugu generaciju	.150
Unapređenje odnosa mladih i starih	.120
Smisao života	.090

GENERACIJSKO-KULTURNE RAZLIKE

Indikatori životnih fenomena	η^2
Životni idoli	.357
Odgovornost mladih za stare	.022

Iako nemamo jasne statističke pokazatelje, uočavaju se tendencije ispoljavanja generacijskih razlika na indikatorima koji više uključuju konkretna dešavanja u ličnim istorijama pojedinaca, dok su kulturne razlike nađene kod indikatora koji su usmereni više ka životnoj filozofiji pojedinaca. Takođe, uočljiva je tendencija da su generacijske razlike izraženije od kulturnih, što bi mogao biti predmet daljih istraživanja.

Dobijeni rezultati pokazuju u kojim životnim fenomenima naše grupe imaju različita mišljenja i kada je razlog tih razlika generacijska, a kada kulturna pripadnost. Razumevanje, prihvatanje i tolerantnost na ove razlike je svrha interkulturnog i intergeneracijskog programa. Dakle, razlike same po sebi jesu izvori učenja, one po sebi nisu ni dobre ni loše, kao ni velike ili male. Odnos pojedinaca ili grupa prema razlikama stavlja ispred njih vrednosno značenje i definiše ciljeve programa, pa obrazovni programi treba da prevedu „uobičajene pretpostavke” o razlikama u „odgovarajuće pretpostavke” (Tabela 5), onako kako ih vidi Adlerova (Adler, 2002).

Tabela 5: Uobičajene i odgovarajuće pretpostavke o interkulturnim razlikama (prema: Adler, 2002, str. 111)

Uobičajene pretpostavke	Odgovarajuće pretpostavke
<i>Homogenost</i> – Svi smo isti.	<i>Heterogenost (kulturni pluralizam)</i> – Mi nismo isti.
<i>Sličnost</i> – „Oni” su kao ja.	<i>Sličnosti i razlike</i> – „Oni” nisu kao ja.
<i>Parohijalizam</i> – Jedan način je jedini način.	<i>Ekvifinalnost</i> – Naš način nije jedini način.
<i>Etnocentrizam</i> – Naš način je najbolji način.	<i>Kulturna kontingencija</i> – Naš način je jedan od mogućih načina.

Upoznavanje razlika među ljudima, kao sadržaja obrazovnih intergeneracijskih i interkulturnih programa, nema za cilj njihovo neutralisanje i minimiziranje, već građenje odnosa prema tim razlikama, koji prevazilazi i isključuje egocentrizam i etnocentrizam. Obrazovni programi imaju snagu da razlike među ljudima stave u funkciju njihovog daljeg individualnog i kolektivnog napredovanja.

Reference

- ADLER, N. J. (2002). *International Dimensions of Organizational Behavior* (5th ed.). Mason, OH: Thomson South-Western.
- BALES, S., EKLUND, S. & SIFFIN, C. (2000). Children's Perceptions of Elders Before and after a School-based Intergenerational Program. *Educational Gerontology*, 26, 677–689.
- BANKS, J. A. (1999). *An Introduction to Multicultural Education* (2nd ed.). Boston: Allyn & Bacon.
- BARNA, L. M. (1998). Stumbling Blocks in Intercultural Communication. In M. J. Bennett (Ed.) *Basic Concepts of Intercultural Communication. Selected Readings* (173–189). Yarmouth, ME: Intercultural Press.
- BENNETT, M. J. (1993). Towards ethnorelativism: A developmental model of intercultural sensitivity. In R. M. Paige (Ed.) *Education for the intercultural experience* (21–71). Yarmouth, ME: Intercultural Press.
- BERTHOIN-ATAL, A. & FRIEDMAN, V. (2003). *Negotiating Reality as an Approach to Intercultural Competence*. Discussion Paper SIII 2003-101, Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung.
- BROWN, R. & OHSAKO, T. (2003). A Study of Intergenerational Programmes for Schools Promoting International Education in Developing Countries through the International Baccalaureate Diploma Programme. *Journal of Research in International Education*, 2, 151–165.
- ĆIRKOVIĆ, O. I JOČOVIĆ, Z. (2000). Nove inicijative za intra i intergeneracijsku solidarnost sa starima. U P. Manojlović (ur.) *Volonteri i međugeneracijska solidarnost* (42–50). Beograd: Gerontološko društvo Srbije.
- DELLMANN-JENKINS, M., FOWLER, L., LAMBERT, D., FRUIT, D. & RICHARDSON, R. (1994). Intergenerational Sharing Seminars: Their Impact on Young Adult College Students and Senior Guest Students. *Educational Gerontology*, 20, 579–588.
- DUNHAM, C. & CASADONTE, D. (2009). Children's Attitudes and Classroom Interaction in an Intergenerational Education Program. *Educational Gerontology*, 35, 453–464.
- FLAM (2010). *Feel Like A Migrant – multicultural approach in teaching* (Handbook developed in the course of the LIFELONG LEARNING programme of the European Commission, Project number 141816-LLP-1-2008-1-DE-Grundtvig-GMP)
- GOŠOVIĆ, R., MRŠE, S., JEROTIJEVIĆ, M., PETROVIĆ, D. I TOMIĆ, V. (2009). *Vodič za unapređivanje interkulturalnog obrazovanja*. Beograd: Fond za otvoreno društvo.
- HERNANDEZ, CR. R. & GONZALEZ, M. Z. (2008). Effects of Intergenerational Interaction on Aging. *Educational Gerontology*, 34, 292–305.
- KNAPP, J. L. & STUBBLEFIELD, P. (2001). Changing Students' Perceptions of Aging: The Impact Of an Intergenerational Service Learning Course. *Educational Gerontology*, 26, 611–621.

- KOBER, D. (2012). Intercultural Professionalisation in Adult Education. *Andragoške studije*, 2, 43–57.
- LADSON-BILLINGS, G. & GILLBORN, D. (2004). *The Routledge Falmer Reader in Multicultural Education*. London: Routledge.
- MEDIĆ, S. (2012). The Importance of Activating Learning in the Third Age. *Andragoške studije*, 2, 71–82.
- NAUCK, B. (2001a). Intercultural Contact and Intergenerational Transmission in Immigrant Families. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32, 159–173.
- NAUCK, B. (2001b). Social Capital, Intergenerational Transmission and Intercultural Contact in Immigrant Families. *Journal of Comparative Family Studies*, 32(4), 465–488.
- NETZ, Y. & BEN-SIRA, D. (1993). Attitudes of Young People, Adults, and Older Adults from Three-generation Families toward the Concepts “Ideal person,” “Youth,” “Adult,” and “Old person”. *Educational Gerontology*, 19, 607–621.
- NEWMAN, S. & HATTEN-YEO, A. (2008). Intergenerational Learning and the Contributions of Older People. *Ageing Horizons*, 8, 31–39.
- NICHOLS, A. (2001). Designing Intergenerational Service-learning Courses Based on Student Characteristics. *Educational Gerontology*, 27, 37–48.
- O’QUIN, J. A., BULOT, J. & JOHNSON, C. (2005). Sustaining Intergenerational Service-learning In Gerontology Education. *Educational Gerontology*, 31, 41–49.
- OUELLET, F. (1991). *L’Education interculturelle – essays sur contenu de la formation des maitres*. Paris: Editions L’Harmattan.
- PEACOCK, J. R. & O’QUIN, J. A. (2006). Higher Education and Foster Grandparent Programs: Exploring Mutual Benefits. *Educational Gerontology*, 32, 367–378.
- TENJOVIĆ, L., SMEDEREVAČ, S. (2011). Mala reforma u statističkoj analizi podataka u psihologiji: Malo p nije dovoljno, potrebna je i veličina efekta. *Primenjena psihologija*, 4, 317–333.
- WEINREICH, D. M. (2004). Interdisciplinary Teams, Mentorship and Intergenerational Service-Learning. *Educational Gerontology*, 30, 143–157.
- YING, Y-W. (1999). Strengthening intergenerational/intercultural ties in migrant families: a new intervention for parents. *Journal of Community Psychology*, 27(1), 89–96.
- YING, Y-W., LEE, P. A. & TSAI, J. L. (2004). Psychometric Properties of the Intergenerational Congruence in Immigrant Families: Child Scale in Chinese Americans. *Journal of Comparative Family Studies*, 35(1), 91–103.

Zorica Milošević⁶, Snežana Medić⁷, Katarina Popović⁸
Faculty of Philosophy, University of Belgrade

Value Differences as a Challenge in Intergenerational and Intercultural Learning⁹

Abstract: The objective of this study was to investigate differences in the evaluation of key life phenomena among members of different generations and different cultures who took part in the joint international education programme “Active Ageing and Intergenerational Learning – Coffee Chats” – exchange of stories, associations and memories about important personalities and personal and social events on the Danube. Assumptions about differences in the evaluation of key life phenomena between different generations and different cultures, as the starting positions for this dialogue, meant this intercultural and intergenerational learning was organised with the goal of developing intercultural and intergenerational sensitivity, through exchange where participants learnt together, with one another and about one another, and shared their knowledge, feelings, memories, beliefs, attitudes and values about the world, people and events. The study aimed to establish the merits of the assumptions about the differences from which people learn draw lessons. The study showed that differences in the evaluation of key life phenomena, both between generations and between cultures, are equally challenging and useful resources and sources for learning for all programme participants.

Key words: intercultural education, intergenerational education, cultural and generational differences, the elderly.

⁶ Zorica Milošević, MA is an assistant at the Department of Pedagogy and Andragogy, Faculty of Philosophy, University of Belgrade.

⁷ Snežana Medić, PhD is a professor at the Department of Pedagogy and Andragogy, Faculty of Philosophy, University of Belgrade.

⁸ Katarina Popović, PhD is an assistant professor at the Department of Pedagogy and Andragogy, Faculty of Philosophy, University of Belgrade and vice president of EAEA.

⁹ This paper is a part of research project undergoing realization at The Institute of Pedagogy and Andragogy, Faculty of Philosophy in Belgrade, „Models of assessment and strategies for improvement of quality of education” (179060), supported by Ministry of education, science and technological development RS.